

بهره‌مندی از مطالعه، حق مسلم هر شهروند

گفتگو با دکتر ابوالقاسم نقیبی رییس کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار)

کوروش نوروزمرادی

در آن سوی دیوار جنوبی کتابخانه مجلس، کتابخانه ایست که یادگار دوره ناصری است و مؤسسش آن را در قلب مدرسه و مسجد سپهسالار بنا نهاده است. اولین مجله حقوقی ایرانی به نام «وقایع عدلیه» و اولین سالنامه ایرانی به نام «سالنامه ایران» از دیگر کارهای فرهنگی میرزا حسین خان مشیرالدوله قزوینی مؤسس کتابخانه، مدرسه و مسجد شهید مطهری (سپهسالار) است. بسیاری از بزرگان علم و دین ما از همین کتابخانه کوچک اما پر مایه بهره‌ها برده‌اند و بسیاری از کتابنده‌های ایرانی به معرفی و فهرست کتب آن همت گماشتند. از این رو گفت و گویی را با دکتر ابوالقاسم نقیبی معاون پژوهشی و رییس کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار) ترتیب داده‌ایم تا از گذشته، حال و آینده این کتابخانه با خبر شویم. دکتر نقیبی دارای دکترای حقوق خصوصی، استاد دانشگاه و مدیر مسئول مجله حقوقی «رهنمون» است. ایشان مدت شش سال است که ریاست این کتابخانه نقیبی و دست‌نیافتنی را به عهده دارد.

فهرست برای کتاب‌های کتابخانه به رشته تحریر درآوردند.

پس از دو سال از شروع کار، جلد اول آن که شامل بخش‌های هفتگانه: ۱- قرآن، ۲- دعا، ۳- تفسیر، ۴- درباره قرآن، ۵- خبر و حدیث، ۶- فقه، ۷- اصول فقه بود، با معرفی ۷۹۵ نسخه از ۳۰۲ کتاب در ۶۹۶ صفحه منتشر گردید و جلد دوم آن شامل بخش‌های ششگانه: ۱- منشیات، ۲- فرهنگ نامه‌ها، ۳- صرف و نحو، ۴- معانی و بیان، ۵- عروض، ۶- شعر و شاعران با معرفی ۱۲۹۵ نسخه از ۵۹۴ کتاب در ۷۹۶ صفحه انتشار یافت.

علاوه بر آن کتاب‌های مدارس سعدالدوله (سعدیه)، صدر و مشیرالسلطنه، به دلیل تعطیل شدن این مدارس در دوره رضاخان و عدم نگهداری مناسب و عدم استفاده بایسته به دستور آقای حکمت وزیر معارف و اوقاف و نیابت تولیت مدرسه به کتابخانه مدرسه عالی (دانشکده معقول و منقول) انتقال یافته در قفسه‌های مخصوص به آن مدارس نگهداری گردید و مطابق شرایط کتاب‌های اصلی کتابخانه در اختیار دانشجویان و مراجعین قرار گرفت.

کتاب‌های مدرسه سعدالدوله، ۲۹۴ نسخه خطی و چاپی، کتاب‌های مدرسه صدر ۲۱۹ نسخه خطی و چاپی و کتاب‌های مدرسه مشیرالسلطنه، ۶۱۲ جلد بوده است. در سال ۱۳۳۵ هـ. ش انجمن ایرانی «فلسفه و علوم انسانی» در تهران وابسته به «انجمن بین‌المللی فلسفه و علوم انسانی» که مرکز آن در پاریس و از موسسات وابسته به یونسکو بود، تدوین مجدد و چاپ و انتشار فهرستی از تمامی نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه را در دستور کار و خود قرار داد و آقایان محمد تقی دانش

چگونه رشد و دوام یافت؟
در سال‌های ۱۳۰۴ و ۱۳۰۵ هـ. ش به دستور ریاست بازرسی وزارت معارف (حکمت) زیر نظر آقای بدیع الزمان فروزانفر دانشمند برجسته ایران با دقت در خصوصیات هر یک از نسخه‌ها، لیستی از کتاب‌ها تهیه گردید.

از بهمن ۱۳۰۹ هـ. ش نیابت تولیت این مدرسه به وزیران فرهنگ وقت واگذار گردید و در سال ۱۳۱۳ هـ. ش در زمان وزارت آقای حکمت، به عنوان دانشکده معقول و منقول فعالیت خویش را آغاز نمود و اساتید برجسته مدرسه آقایان محمود شهابی، مشکاة و نظریاک، با نظر آقای فروزانفر لیستی از کتاب‌های آن را تهیه و با لیست گذشته تطبیق داده و با تصحیح آن و اعطای شماره، فهرست برگه‌های کتابخانه را مرتب نمودند.

تا این که از سال ۱۳۱۳ الی ۱۳۱۸ هـ. ق مرحوم ابن یوسف شیرازی، از فارغ‌التحصیلان نخستین دوره دانشکده با بهره‌گیری از همکاری عبدالحسین امین‌عراقی و محمدحسین واجد با استفاده از اطلاعات آقای بدیع الزمان فروزانفر که در سال‌های ۱۳۰۴ و ۱۳۰۵ هـ. ش اطلاعات کاملی از نسخه‌ها و کیفیت آنها حاصل کرده بود، دو جلد

برای ما از تاریخچه کتابخانه بگویید و بفرمایید پایه گذار کتابخانه چه کسی بود؟
موسس و بنیانگذار کتابخانه و مدرسه و مسجد سپهسالار، میرزا حسین خان قزوینی ملقب به مشیرالدوله است که در دوره وزارت عدلیه و وزارت اوقاف از طرف ناصرالدین شاه به «سپهسالار الاعظم» لقب یافت. او در سال ۱۲۹۶ هـ. ق ساختمان مدرسه و مسجد را شروع کرد، اما پس از دو سال درگذشت و برادرش میرزا یحیی خان مشیرالدوله در تکمیل و اتمام آن بنا همت گماشت. این بنا در ضلع جنوبی میدان بهارستان، جنب ساختمان مجلس واقع شده است. نخستین مسئول کتابخانه، معلم میرزا یحیی خان مشیرالدوله به نام «ملا محمد ابراهیم ملاباشی لاریجانی» بوده است که مهر و امضای او در پایان دفترچه‌های هفتگانه مشهود است. پس از او فرزندش بین سال‌های ۲۸-۱۳۳۲ هـ. ق به نام میرزا ابوالقاسم فرمیدی نوائی آملی لاریجانی عهده دار ریاست کتابخانه بوده است.

چه کسانی نخستین فهرست کتابخانه را تهیه کردند و به طور کلی این کتابخانه

پژوه و علینقی منزوی، دو تن از متخصصین در زمینه فهرست نویسی را مامور فهرست برداری نمود. این ماموریت در طی سه سال یعنی تا پایان سال ۱۳۳۸ هـ ش انجام رسید. سپس آقای علینقی منزوی مامور تصحیح و چاپ این فهرست گردید. این امر به همراه تجدیدنظر در طی سال‌های ۱۳۳۹ و ۱۳۴۰ هـ ش انجام پذیرفت. جلد اول آن در سال ۱۳۴۱ منتشر شد. ادامه این فهرست نیز، طی سال‌های بعد در دو جلد دیگر منتشر گردید. فهرست مذکور علی رغم کاستی‌ها و نادرستی‌ها، تا به امروز همراه فهرست مرحوم ابن یوسف، تنها مرجع در دسترس جهت آشنایی پژوهشگران و علاقه‌مندان با مجموعه نسخه‌های خطی این کتابخانه در داخل و خارج از کشور به شمار می‌رود.

بعد از انقلاب اسلامی نیز، به تعداد نسخه‌های خطی افزوده شده و تکمیل فهرست‌های موجود در دستور کار، قرار گرفت و هم‌اکنون هزاران فیش تهیه شده است، که به صورت فهرست‌های جدید منتشر خواهد شد.

قدیمی‌ترین و نفیس‌ترین نسخه‌ای که در این کتابخانه وجود دارد چه نام دارد و دارای چه ویژگی‌هایی است؟

قدیمی‌ترین نسخه‌ای که در بخش خطی کتابخانه نگهداری می‌شود بخشی از قرآن مجید است که در قرن سوم هجری نوشته شده است. این قرآن به خط کوفی و ثلث در ۱۷۸ ورق نگارش یافت.

اسامی سوره و تقسیمات قرآنی را با طلا نوشته‌اند و اطراف آنها نقاشی مخصوص شده است. اولین آیه آن، آیه ۱۲۲ از سوره بقره «کتب علیکم القتال و هو کره لکم» و آخرین آن، آیه ۱۲۸ سوره احقاف «صرفنا الیک نفرأ من الجن یسمعون القرآن» می‌باشد.

کاغذ این قرآن حنائی رنگ خیلی قدیمی به قطع وزیری کوچک می‌باشد. این قرآن از جمادی الاولی ۱۲۹۲ داخل کتابخانه علی قلی میرزا اعتضاد السلطنه قاجار شده و در ذیحجه ۱۲۹۷ مرحوم سپهسالار آن را وقف کتابخانه مدرسه نموده است و به شماره ۱۰۷۷ در دفتر کتابخانه ثبت گردیده.

اگرچه بیش از هزار سال از تاریخ کتابت آن می‌گذرد اما بسیار خوب نگهداری شده است.

اما نفیس‌ترین نسخه‌ای که در این کتابخانه نگهداری می‌شود عبارت است از یک جلد خمسه حکیم نظامی «ابومحمد بن ویس بن یوسف بن زکی موید مطرزی گنجوی» از بزرگان شعرا و حکمای ایران و از نواب ادبی قرن ششم هجری است. این نسخه بسیار ارزشمند و بی نظیر به سال ۹۵۶ هـ ق به وسیله مرشد شیرازی فرزند خواجه میرک شیرازی کتابت شده است. این نسخه علاوه بر خط بسیار زیبا دارای سی مجلس بسیار ظریف نقاشی و صورت سازی است.

گذشته از مجالس نقاشی که هر مجلس به طول و عرض صفحه کتاب می‌باشد، پیش از شروع به کتابت دارای دو صفحه میناکاری بسیار زیبا و ظریف است که در وسط آن مرغ‌های ماهی خوار چندی به شکل‌های گوناگون رسم شده است و در میان این مرغان در هر صفحه ترنجی است که در میان آن که از لاجورد پوشیده و این رباعی نوشته شده است:

گنجینه گشای گنجی آن موید را داد

کامد ز ازل سخن و روان را استاد

دریای معانی از گهر کرد قهی

روزی که بنای پنج گنجینه نهاد

و بر ترنج دیگر نیز این رباعی که نام‌های خمسه

را بیان کرده است:

خمسه که بمخزنش بود زین تمام

از خسرو شیرینش فرودده است نظام

لیلی مجنون و هفت پیکر ز عقب

تاریخ سکندرش دهد ختم کلام

این نسخه به خط ثلث نگارش یافته و تمام دو صفحه اول که هر یک شش بیت از کتاب مخزن الاسرار را شامل می‌شود، با کمال ظرافت نقاشی و میناکاری گردیده است، میان سطرهای دو صفحه بعد از این دو صفحه و هر صفحه‌ای که مقابل یکی از مجالس نقاشی می‌باشد و در صفحه اول از کتاب‌های خسرو و شیرین و اقبال نامه که نیز دارای لوح‌های پنج سرلوح زیبایی است، طلااندازی نقاشی شده و در صفحه آخر، نسخه به طرز جالب توجه میناکاری و نقاشی و طلااندازی شده است و گذشته از این‌ها، دو صفحه آخر خسرو

و شیرین و یک ورق از میان لیلی و مجنون و دو صفحه آخر آن و در صفحه هفت پیکر، مینا کاری‌های ظریف دارد.

مجموعه موجودی کتابخانه در بخش‌های کتب چاپی فارسی و لاتین، چاپ سنگی و سربی، خطی و مجموعه نشریات ادواری و پایان نامه‌ها و... چند عنوان یا جلد است؟

کتاب‌های چاپی، ۳۰۰۰۰ مجلد، لاتین ۳۰۰۰ مجلد، چاپ سنگی ۲۵۰۰ مجلد، چاپ سربی ۱۰۰۰ مجلد، نسخه خطی ۴۱۸۰ نسخه، نشریات ادواری ۳۰۰ عنوان، پایان نامه فقه و حقوق ۱۲۵ عنوان، فلسفه و حکمت اسلامی ۵۳ عنوان، فقه و حقوق جزاء سه عنوان، فقه و حقوق خصوصی چهار عنوان.

از این که همسایه دیوار به دیوار کتابخانه مجلس هستیید ناراحت نیستید؟

نه تنها ناراحت نیستیم که بسیار خرسند نیز هستیم، زیرا این دو کتابخانه مکمل یکدیگرند. دانشجویان مدرسه عالی شهید مطهری از فرصت دیوار به دیوار بودن کتابخانه مجلس با مدرسه عالی استفاده می‌کنند. و بخشی از خدمات کتابخانه‌ای مورد نیاز دانشجویان به وسیله کتابخانه مجلس تامین می‌شود. مع الوصف قدمت هر دو کتابخانه ایجاب می‌نماید که تعامل بیشتری داشته باشند.

چارت این کتابخانه چگونه است و هزینه‌اش چگونه تامین می‌شود؟

مدرسه عالی شهید مطهری مانند دیگر دانشگاه‌ها دارای معاونت آموزشی، پژوهشی، دانشجویی و اداره مالی است. کتابخانه زیر نظر معاون پژوهشی فعالیت می‌کند. هزینه‌های جاری و سرمایه‌ای آن از طریق منابع مالی مدرسه عالی تامین می‌گردد.

سطح تحصیلی نیروی انسانی کتابخانه چیست و امور فنی کتابخانه را چه کسانی انجام می‌دهند؟

نیروی انسانی کتابخانه به دو دسته دائمی و موقت تقسیم می‌شوند، مسئولیت‌هایی مانند

فهرست نویسی به عهده کارکنانی است که دارای درجه دانشگاهی در رشته کتابداری هستند. مسئولیت سایت و بخش رایانه معاونت پژوهشی به عهده مهندسين کامپیوتر است. مع الوصف تعداد قابل توجهی از کارکنان از طریق آموزش های کوتاه مدت کتابداری و وظایف خود را به انجام می‌رسانند.

شنیده‌ایم کتابخانه کوچکی را در واحد آموزشی خواهران راه اندازی و فعال کرده‌اید از آن کتابخانه بفرمایید؟

کتابخانه مرکزی مدرسه عالی شهید مطهری ۲۴ کتابخانه تابعه در استان های مختلف دارد که برخی از آنها دانشگاهی و بعضی دیگر آموزشگاهی هستند. کتابخانه بخش خواهران از جمله کتابخانه های دانشگاهی است که با گرایش تخصصی علوم انسانی و علوم اسلامی پایه گذاری شده است.

آیا سیاست خاصی را در حوزه های فراهم آوری، سازماندهی و اطلاع رسانی تدوین کرده‌اید و به آن عمل می‌نمایید و یا نه؟ آیا این سیاست مکتوب است؟

بله. در زمینه نسخه های سنگی تمامی نسخه های سنگی موجود تبدیل به CD شده اند. بنابراین علاوه بر بخش سنگی یک بخش الکترونیکی سنگی هم داریم. ایجاد کتابخانه الکترونیکی امکان دستیابی را بسیار سریع می کند بدون این که به نسخه ها آسیبی وارد شود. امیدوارم در شش ماه اول سال ۸۲ بتوانیم تمامی نسخه های بخش خطی را الکترونیکی نماییم. البته این کار آغاز شده است. غنی سازی سایت معاونت و ارائه خدمات بیشتر الکترونیکی از جمله سیاست ها در بخش اطلاع رسانی است و در زمینه سازماندهی مواد نیز فهرست نویسی چاپ سنگی به انجام رسیده است که در دو جلد در ابتدای سال ۸۲ چاپ خواهد شد. فهرست نسخه های خطی نیز بازخوانی و تکمیل و بازنویسی شده است و مواد چاپی غیرسنگی که فهرست نویسی آنها به طول می انجامد بلافاصله بعد از فراهم آمدن در کتابخانه تخصصی به صورت باز امکان استفاده از آن برای

دانشجویان تحصیلات تکمیلی وجود دارد. بخش نشریات نیز تمامی نشریات مورد نیاز در حوزه علوم مورد نیاز دانشجویان مانند حقوق، فلسفه، دین شناسی، کلام، حدیث، قرآن، را اشتراک هستیم... که براساس نظام مربوط به سازماندهی نشریات سازماندهی می‌شوند. و در اختیار مراجعه کنندگان قرار می‌گیرند.

یکی از برنامه های ما در سال ۸۲ ایجاد مرکز ترمیم نسخه های خطی از طریق دستگاه های پیشرفته ترمیم نسخ است که امیدوارم بتوانیم آن را تاسیس و اجرا نماییم.

گمان نمی‌کنید فضای ساختمان کتابخانه دیگر گنجایش این همه منابع را ندارد و برای این مجموعه ارزشمند مناسب نیست؟ متأسفانه فضای فیزیکی کتابخانه مرکزی مناسب نیست امیدوارم که در طرح توسعه مدرسه عالی برای کتابخانه فضای مناسبی پیش بینی شود. زمینی در کنار ساختمان فعلی مدرسه وجود دارد که در نظر است که در آن تاسیسات مورد نیاز مدرسه عالی از جمله کتابخانه پدید آید.

چه کسانی حق دارند از این کتابخانه استفاده نمایند؟

اساتید، دانشجویان و طلاب مدرسه عالی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه های کشور و طلاب حوزه های علمیه می‌توانند با عضویت از این کتابخانه استفاده نمایند.

از آنجایی که خود حضرت تعالی یک حقوقدان هستید. حق هر فرد را در دسترسی به اطلاعات، دانش و به طور کلی کتاب و کتابخانه چگونه تحلیل می‌نمایید؟

یکی از حقوق مسلم هر شهروند بهره مندی از حق مطالعه است. دولت ها موظفند شرایط لازم را به صورت کتابخانه عمومی برای شهروندان پدید آورند. علاوه بر آن، هر دانشجویی در هر مرکز آموزش عالی از حق بهره مندی از کتابخانه برخوردار است. از این جهت شورای گسترش در آموزش عالی، مجوز تاسیس و توسعه رشته های

تحصیلی را در دانشگاهی صادر می‌کند که از کتابخانه مجهزی برخوردار باشد. این تکلیف برای هر دانشگاه ملازمه با یک حق برای اساتید و دانشجویان دارد و آن حق بهره مندی از فضای فیزیکی مناسب و مواد کافی و سازماندهی شده و مرکز اطلاع رسانی برای مطالعه و آگاهی از جدیدترین افکار و اندیشه هاست.

چه آرزو و آمالی را برای کتابخانه تان دارید؟ و دوست دارید کتابخانه تان چگونه بشود؟

امیدوارم فضای فیزیکی مناسب فراهم آید تا بتوانیم آن گونه که شایسته محققان و عالمان و اساتید محترم و دانشجویان است در خدمت آنها باشیم و خلوند عنایت نمایند تا مواد بیشتری را بتوانیم فراهم آوریم تا علاوه بر کثرت کمی در کمترین زمان ممکن در اختیار مراجعه کنندگان قرار گیرد.

نگهداری و حفظ منابع مکتوب، اشاعه اطلاعات و توسعه خدمات اطلاع رسانی کدام را ترجیح می‌دهید؟ و چرا؟

تصور می‌کنم این دو را باید جمع کرد زیرا بیشتر مراجعان از قابلیت لازم برای استفاده از تکنولوژی اطلاع رسانی برخوردار نیستند، از طرف دیگر نمی‌توان جایگاه بسیار مهم آن را نادیده گرفت. لذا باید منابع مالی در شرایط گذر به هر دو اختصاص یابد. هم منابع مکتوب را جمع آوری کرد و هم کتابخانه الکترونیکی را تمهید نمود. اگر منظور شما نگه داری و حفظ نسخه های خطی است، تصور می‌کنم باید امکان الکترونیکی شدن آن هم را فراهم آورد، تا نسخه ها از آسیب ناشی از مطالعه مصون بمانند. البته از اکثر نسخه های خطی میکروفیلم فراهم آمده است که به صورت پرینت و از طریق ریدر قابل دسترسی است. تصور می‌کنم به بهانه حفظ و نگهداری نسخه های خطی نباید از پیشرفت در اطلاع رسانی عقب افتاد.

آینده کتابخانه تان را چگونه ارزیابی می‌فرمایید؟

خوش بین هستیم. اگر بودجه لازم در اختیار قرار گیرد و نیروی انسانی کیفی تربیت شوند، امکان ارائه خدمات بیشتر ممکن خواهد بود.